

Társadalmi háttérkép Kína afrikai terjeszkedéséhez

Írta: Rónaháti Cecília

zhōng guó

中国

KÍNA, a kínai gazdaság ma olyannyira frekventált helyzetbe került a bipoláris rendszer végével kialakult világpolitikai és világgazdasági egymásrautaltságban és útkeresésben, hogy minden megjelenésére rácsodálkozunk és hajlamosak vagyunk elkövetni két, a megértés lehetőségét csökkentő hibát:

Egyrészt Kínát csupán, mint a Kínai Népköztársaságot szemléljük, azaz eltérően gondolkodunk róla, mint ő önmagáról, ugyanis Kína egy ötezer évet számláló, minden korszakában centralizált, vagy legalábbis arra törekvő állam. Ha nem is vonja kétségbe, hogy jelenlegi államformája a történelem hátralévő részében ki fog tartani, mégis a világ erőinek struktúrájában épp – újra – megszerzett vezető helyét a múltjából fakadó természetes állapotnak látja. Története során szinte mindig vezető és nem vezetett szerepet töltött be. Az átmeneti gyengeséget, amelyben Európa megismerte rövid közjátéknak tekintti csupán, és végigtekintve évezredein ez nem is tűnik teljesen irreális felfogásnak. A változás inkább a globalizált világhelyzetben keresendő, azaz hatalmát immár nagyobb területen képes éreztetni.

A másik, ritkán figyelembe vett szempont ezzel összefügg, és a kínai birodalmiságban keresendő. Egy nagy múltú birodalom felfogása saját helyzetéről a rajta kívülállókéhoz képest elképzelhetetlen az arrogancia bizonyos formája nélkül (az elképzelés legalábbis minden történelmi ta-

pasztalatot nélkülözne), ennek egy eszköze a kívül-állókttól való erős elkülönülés, ami rasszista-jellegű gondolatmenetek kialakításához is vezethet, ezeket a kínai gondolkodásban is ki lehet mutatni.

Ezeknek megfelelően Kína Afrikához való viszonyát három megközelítési irányból fogjuk szemlélteni, három korszakon keresztül; az európai középkornak megfelelő időszak felfedezései, amelyek megismertették Kínával Afrikát, a Mao alatti idők rácsodálkozása a harmadik világra, amelynek Kína is részének érezte magát, végül korunk megújuló érdeklődése a kontinens, mint piac és nyersanyag-lelőhely iránt: három gondolati korszakot is jelenthet.

Kezdetben Kína afféle „birodalmi arroganciával” viseltetik az általa ismert világ egésze, azaz elsősorban, Kelet-, Közép-, és Délkelet-Ázsia iránt. Az öt körülvevő népeket elhelyezkedésük szerint, az égtájak alapján nevezi el és tartja számon, ezen kívül „barbárnak” tekintti őket, mint mindenkit, aki nem tartozik szorosan a kínai területhez, azaz aki nem ismerte el a központi

hatalom felsőbbtségét. Így aztán a Kínától, mint középső birodalomtól nyugatra lakókat man-oknak, északra élőket di-knek, keletre lévőket yi-knek, a délieket pedig rong-oknak nevezték egységesen. Azaz a megkülönböztetést az égtájakon belül a népcsoportok különböző állatnevekkel való leírása adta, ami egyrészt hangsúlyozta, hogy a civilizáció és kultúra a középső országhoz, az emberekhez kapcsolódik, az ezen kívül esők vadak, avagy barbárok, másrészt a későbbiekben ez a kulturális alapú „címkézés” megkönnyítette az utat a faji diszkrimináció elfogadásához¹.

A leírt szellemiségben élő társadalom jutott arra a magas technikai és gazdasági fokra, hogy meglátogassa Afrikát a XV. század elején, azaz megelőzve az európai gyarmatosítás első lépéseit. Bár Cseng Ho afrikai útja valóban heroikus kaland volt a maga előzmény nélküliségével és a hajók, a felszerelés epopezi méreteivel, mégsem tekinthetjük ezt a kínai-afrikai kapcsolatokat kezdetének, mivel ezeknek a mai kapcsolatokra semmilyen befolyásuk sem lett. Az

Afrikaába tett első felfedezőút Kína akkori belső politikai problémái, majd később, a bezárkózás időszaka miatt – kevés, szintén már a XX. században folytatott kutatástól eltekintve.

A XX. század elején a Kína déli területeire jellemzően kialakult városi szegénység nagymértékű emigráns hullámot indított Délkelet-Ázsia, Óceánia, Madagaszkár és Afrika keleti partvidéke irányába. Az emigrációt választó tömeg megjelenése nagyjából egybeesett az ázsiai nemzeti függetlenségi mozgalmak kezdetével, ezért a fogadó országok többsége kötelezte a bevándorló kínaiakat állampolgárságuk megváltoztatására és támogatta a vegyes házasságokat. Mivel azonban az afrikai függetlenségi mozgalmak némileg későbbi eredetűek, a fenti intézkedéseket itt nem vették át, így a bevándorlókból kialakultott egy kicsiny, ám a helyi lakosságtól független, anyaországához ragaszkodó réteg, amelynek szerepét Kína későbbi, afrikai gazdasági térnyerésében kutatni lenne érdemes.

A Mao korszakban, Kínában fogadott afrikaiak helyzetét érdemes második lépésként végigtekinteni, hiszen ez fejezi ki a leginkább a kínai társadalom belső reakcióit az idegenekre, a másságra, az afrikai kontinens lakóira. A maoista korszak végére a kínai-szovjet kapcsolatok megromlásának egyik következményeképpen a megerősödött kínai nacionalista gondolat a három világ elméletet alapul véve és elfogadva, hogy a Kínai Népköztársaság a harmadik világhoz tartozik, az ebbe a körbe tartozó államok összetartását, vezetését tekintette a külpolitika fő céljának. Ez a hozzáállás a kínai gondolkodástól nem volt idegen, hiszen mindössze újrafogalmazását jelentette annak a régi birodalmi gondolatnak, amely Kína a Délkelet-ázsiai, óceániai, madagaszkári, afrikai terjeszkedési, megismerési törekvéseiben a XV. század óta megnyilvánul, elsősorban a Délkelet-Ázsiával kialakított kereskedelmi és kulturális csere-övezet működtetésében².

Hamashita Takeshi és Kawakatsu Heita munkájára³ hivatkozva Giovanni Arrighi⁴ leírja Kelet-Ázsia Kína központú hűbér-ajándék alapú kereskedelmi rendszerét. Az elmélet szerint már ezer évvel ezelőtt a Kínához közeli tengereken folytatott kereskedelmi tevékenységet egy Kína központú hűbér-ajándék rendszer fogta össze, amely magában foglalta Japánt, Ryukyut, a Délkelet-ázsiai országok egy részét⁵, és Koreát. A rendszerhez tartozó államok és kereskedelmi központok rendszeres ajándékküldő missziókat szerveztek a Középső Birodalomba, ahonnan cserébe legitimitációt, vagy legalábbis uralkodói címadományozó küldöttségeket és leiratokat kaptak.

Az elmélet szerint a kialakult rendszer egybeesett és összefonódott a szerteágazó kereskedelmi hálózatokkal. Az érvelés talán leggyengébb pontja az lehet, amit Arrighi is csak idéz: „hogy a hűbéri ajándékozás és a kereskedelem között olyan szoros kapcsolat állt fenn, hogy joggal tekinthetjük az ajándékcsere kereskedelmi műveletnek”. Ezt azal támasztják alá, hogy kijelentik, a császári rendszer nem csupán „üzletfélként” működött közre, de „gyakran a fizetés módja is kínai volt: papírpénz vagy ezüst” formájában. Ebben az értelemben a cserejavak árai előre rögzítettek voltak, amely konstellációban az árakat a pekingi piac árai szabták meg. Habár a szerzők alátámasztják ezt az álláspontot, az érvelés gyengesége az elnevezéshez kötődik, ez ugyanis nem hűbéri rendszer a szó eredeti értelmében, de úgy tűnik, a nehézség háttérben alapvetően terminológiai probléma áll.

Európa megjelenését a térségben, ebben a kontextusban a már meglévő kereskedelmi rendszerbe való belépésként aposztrofálják, amely gazdaságpo-

litikai előnyhöz jutatta a sinocentrikus világ aktorait azáltal, hogy alternatívát kínált a kereskedelemben, a kereskedelmi központokban. Ezt az aspektust a nyugati történetírás mintha teljesen figyelmen kívül hagyta volna. Amennyiben létezett, márpedig valamilyen rendszer bizonyosan létezett az első európaiak érkezése előtt, az nem szűnhetett meg egyetlen csapásra, csak folyamatként mehetett végbe az átalakulása, ahogyan a gyarmatbirodalmak kialakulása is csak folyamatként írható le.

Hasonló problémát vet fel a szerzőknek az a nemzetudat kialakulásáról alkotott felfogása is, amely a kelet- és Délkelet-ázsiai nemzetudat kialakulását jóval a gyarmatbirodalmak, vagy a dekolonizáció koránál korábbra teszi és a sinocentrikus világ alapján határozza meg. Ebben a felfogásban a nemzetudatot az országok Kínához, a Középső Birodalomhoz viszonyított helyzete befolyásolta. Amennyiben ezt elfogadjuk, valóban felmerül a lehetősége, hogy hasonló viszonyítást tettek a terület más érintett országai is, ezáltal különböztetve meg magukat szomszédaiktól, ami a nemzetudat kialakulásának alapvető lépése.

Ennek a külpolitikai iránynak a keretein belül vállalta fel a Kínai Népköztársaság 1961-től az afrikai országok támogatását, többek között afrikai cserediákok fogadásával a nankingi egyetemen. Tizenöt év elteltével a társadalomban a nacionalizmus egységkóvácsoló erejére terjesztett propaganda és az idegenekkel kapcsolatos hagyományos ellenérz-

sek a vendégdiákok zaklatásához, majd nyílt összecsapásokhoz⁶ vezettek, amelyek később áterjedtek a Sanghajban⁷ és Tiencsinben⁸ hallgatókra is. Egy 1992-ben, az értelmiségiek körében végzett közvélemény kutatás⁹ eredményei szerint ennek oka nem egyértelműen a xenofóbia, hanem sokkal inkább „kulturális elitista rasszizmus” volt.

A Mao halálával erősödő nacionalizmus ideológiává vált, amelynek iskolázott keretet a Szun Jat-szen és elődei, Liang Csi-csao és Kang Ju-vej körülbelül szociál-darwinista alapú, a nemzetépítés és összetartás elősegítésére létrehozott művei adtak. Végül észre kell vennünk, hogy a jelenlegi helyzetet éppúgy jellemzik a fentiek, mint a globalizált világban elfoglalt helyzetből fakadó változás: Kína afrikai terjeszkedése, munkája, nyersanyag- és piaciigényét, valamint túlfeszített gazdaságának és politikai én-képének terjeszkedési igényét európai piacszerzésénél egyszerűbb módon tudja kielégíteni.

A megközelítés másik módjaként a dinasztiákon, korszakokon és politikai berendezkedéseken átívelő, már többször említett sajátosságával, a hagyományosan birodalmi gondolkodásmóddal érdemes foglalkozni.

Kína, mint a Középső Birodalom, azaz a világ közepe már az európai gyarmatosítás korszaka előtt ki tudta építeni a regionális együttműködést Délkelet-Ázsiában, létrehozva egy kereskedelmi együttműködést, amely a kulturális cserétől, a politikai egymásra hatásig adott lehetőséget folyamatokra a régióban. A mandzsu birodalom idején, északabbra, a Kína körül élő népekkel alapvetően háromféle alárendeltségi viszonyt különböztetve meg: a közvetlenül a császári udvar befolyása alá tartozó kínai területeket, a protektorátus alatt álló belső-ázsiai területeket, és a vazallus államokét, melyeknek szabályos időközönként előre megállapított ajándékkal kellett gazdagítani a császári kincstárt. Ezek közül a harmadik típus az, amelyet a Délkelet-Ázsiával kialakított kereskedelmi, anakronisztikusan fogalmazva, a „regionális együttműködés” résztvevőit osztják.

A kínai birodalmiság politikai belső kényszer is lehetett, hiszen önképe épült a „világ közepe”-látásmódra, amely külső megerősítést is kapott azáltal, hogy méreteit¹⁰, technikáját, és erejét fel- és elismerték távoli „szomszédai” is. Erre példa, hogyha egy ország „keleti birodalomként” definiálja magát, amint Japán tette. Mihez képest keleti?¹¹ Ez a kínai birodalom központi szerepének elismerése.

A birodalom expanziójának első lépése ez az önmagáról való gondolkodásmód volt. A világ közepéként lehetősége nyílt az export, illetve a kulturális csere alapján történő kommunikációra. Mivel elismerték erejüket, valamint a kapott kulturálisnak is

tekinthető javakat, úgy, mint a porcelángyártás mi-kéntje, az írás haszna, amely önmagában befolyásolni képes az államszervezést, a selyem, a papír értékét, használhatóságát, ajándékküldöttségeiket Kína szívesen fogadta, sőt a harmadik típusú alárendelti besorolásukból fakadó természetes lépésnek látta. A kereskedelmi hálózat, amely a társadalmak az uralkodóinál alacsonyabb szintjein is kiépült nem csupán Kína végcéllal működött¹², kiépítve a régiót, amelyben folyamatos, bár változó erősségű volt az együttműködés. A kínai kereskedelmi telepek ennek megkönnyítésére jöttek létre és adtak a régiónak máig is fennálló emlékeket, nagyvárosokat, kereskedelmi, politikai központokat¹³. A kialakult együttműködés, kereskedelmi, politikai, kulturális csere Kínát valóban széles hatalmi és érdekszférájú birodalomá tette és dinasztiákon/korszakokon keresztül fenntartotta.

Az európai gyarmatosítás váratlan megjelenése bár képes volt összekuszálni a fenti szálakat, de a birodalmi gondolkodást kiirtani nem lehetett képes. A harmadik világ elméletben nagy fantáziát látó Kínai Népköztársaság nem is találhatott volna más értelmezési lehetőséget helyzetére, világban elfoglalt helyére vonatkozólag, mint vezetni az említett harmadik világot, annak országait. A hagyományosan jó (olykor hagyományosan rossz, de mindenképpen hagyományos) Délkelet-ázsiai kapcsolatainak történelmi emlékeit nem csak az ezekkel az államokkal új alapokra helyezett kapcsolataiban tudta kamatoztatni, hanem a harmadik világ vezetésének megszerzésében is, amelyhez az általa „megszokott” módon látott.

A kínai quasi „gyarmatosításnak” kétféle iránya volt. Az egyik a cári Oroszországgal versengve elfoglalt területek elsajátítása, a másik az inkább a központi területektől délre eső területek „megszerzésére” irányult, a módszere pedig több lépcsőből állt. A kiindulópont nyilvánvalóan nagyrészt politikai, természetesen tekintetbe véve a birodalom gazdasági igényeit. A következő szint a kulturális csere, majd a gazdasági összekapcsolódás, a kereskedelem, végül visszatér a politikai motiváció és a megszerzett előnyökkel kialakított „új” politika.

Ha így próbáljuk értelmezni, akkor a birodalmiság, mint kiindulópont a korai Délkelet-ázsiai kapcsolatok felé nyitást, mint déli terjeszkedést tette lehetővé, a XX. században a harmadik világ országai közötti vezető szerep felvállalását eredményezte. A túlnyomóan egyoldalú kulturális csere a kínai felfogás, kultúra, technika és adminisztratív rendszer exportja a buddhizmus déli irányú terjedésében illetve a hivatalnokversenyek gyakorlatában és Délkelet-ázsiai elterjedésében is nyomon kö-

vethetők, a XX. század második felében, az Afrikával való kapcsolatokban az afrikai vendégdiákok fogadásában, az afrikai kínai telepek támogatásában látszik. Az ajándék-kereskedelmi rendszer amellyel a Délkelet-ázsiai kapcsolatokat szokták¹⁴ fémjelezni és amelyben a hűbér-ajándéknak nevezett pontosan kiszámított értékű küldemények visszacsatolása a kínai címadományozás és legitimáció-adás volt az afrikai kapcsolatrendszerben, a nemzetközi porondon, a Kínát támogató afrikai országoknak nyújtott segélyek, támogatás, beruházások lettek. A Délkelet-ázsiai kereskedelmi telepekhez hasonló „overseas Chinese” gazdasági közösségek léptek fel Afrikában, a régi Délkelet-ázsiai kereskedelmi övezet piacaihoz hasonlóan pedig a földgömb északi féltekénél könnyebben megszerezhető afrikai piac(ok) kerültek. Mindennek politikai kiváló oka és eredménye a minél nagyobb kínai, kínai népköztársasági, birodalmi, hatalmi és kulturális érdekszféra volt.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy Kína továbbra is és mindig is birodalom, aki azonban megtanulta az együttműködés és a nemzetközi kapcsolatok jelenleg aktuális, latin betűs ÁBC-jét

Készült a szerzőnek a Geopolitikai Tanács 2008. október 22-ei ülésén tartott korreferátuma alapján.

Jegyzetek:

- 1 Jordán Gyula: *A rasszizmus kérdéséhez a XX. századi Kínában.* In: Valóság 2001/9 90-103.p. gondolatmenetét alapul véve
- 2 Giovanni Arrighi Kelet-Ázsia felemelkedése és az államközi rendszer elsovadása. In: *Eszmélet* 30. szám, Budapest, 1996 nyár
- 3 Takeshi, 1994 és *The Intra-Regional System in East Asia. 19-20th Centuries*, Cornell, Ithaka, 1995. és Kawakatsu Heita: *International Competitiveness in Cotton Goods in the Late 19th century. Britain vs India and East Asia.* In: W. Fisher-R.M.McInnis-J.Schneider: *The Emergence of a World Economy, 1500-1914, 619-643* Weisbaden, Franz Steiner Verlag
- 4 Giovanni Arrighi im. 1996.
- 5 Vietnámot és Laoszt
- 6 1978 és 1979
- 7 1981-82
- 8 1986
- 9 In J.Gy. im 2001.
- 10 Ebben az időszakban (XVII/XVIII. századig) Kína területe a magterületre korlátozódott, a jelenlegi kínai területnek mintegy egyharmadát tette ki. /Terjék József: *Csoma jubileum, 2009-04-22 előadása és az ehhez kiadott segédlet – Spring. Hun. Atlasz kivonat – alapján/*
- 11 Szerdahelyi István előadása 2008. szeptember, ELTE
- 12 pl. Japán, Vietnám Ld. Arrighi '96
- 13 Thaiföld mai fővárosa valószínűleg egy, a folyó kanyarulatában egykor létrehozott kínai kereskedelmi lerakat köré épült.
- 14 Giovanni Arrighi im. 1996.